

ORTA ASYA TÜRK TARİHİ HAKKINDA İKİ SEMİNER

Mehmet Saray

A — I. MİLLETLERARASI TÜRKİSTAN TARİH VE KÜLTÜR SEMİNERİ 6-8 NİSAN 1988 TARİHLERİNDE İSTANBUL ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİNDE YAPILDI.

Genel Sekreterliğini yaptığım DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI, 6-8 Nisan 1988 tarihlerinde bütün Türkistanı içine alan Milletlerarası bir seminer tertip etti. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Türkistan adıyla ilk defa böyle bir seminerin yapılmasında maksat ne olabilirdi? Herşeyden evvel Türkistan'ın adının unutulmasını önlemek, Şarkî ve Garbî Türkistan'da yaşayan 60 milyondan fazla Türk'ün, Türk milli kültürünün ve tarihinin bölünmez bir parçasını teşkil ettiğini ortaya koymak, ilk amacımızı teşkil ediyordu. İkinci hedefimiz ise, Türkistan'ı özellikle yirmi milyona yakın kardeşimizin yaşadığı Doğu Türkistan'ı tanıtmak idi. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti hâricinde yaşayan Türklerin kültür ve tarihleri üzerinde bilhassa dışarıda yapılan çalışmaların yoğunluğuna işaret etmekte. Bilindiği gibi, yapılan bu araştırmaların müştereken ortaya koydukları bir husus vardır ki, o da Türk kültür dünyasının sınırlarının genişliğidir. Bu sınırlar, Bulgaristan'dan başlayıp Türkistan'ın doğu hududlarına kadar uzanan sâhayı içine almaktadır. Yine bilindiği gibi, bu sâhada Türkler, devletler kurmuş, kültür ve medeniyetler yaratmıştır. Bugün dahi, bu sâhada, aynı dil ve kültüre sâhip milyonlarca Türk'ün varlığından bahseden araştırmacılar, şöyle bir kanaati dile getirmektedirler : «Bugün Türkçe konuşan bir insan at ile Bulgaristan'dan Çin idâresindeki Doğu Türkistan'a kadar gitse yol boyunca derdini anlatabilir».

Balkan Antantı'nı kuran Atatürk, Balkan milletlerine müşterek kültürümüzden bahsederken bu gerçeği dile getirmişti. Sâ-

dâbâd Paktı'nı kurduğu zaman da İran, Irak ve Afganistan liderlerine müşterek tarihimizden bahsederken aynı gerçeği dile getirmişti. Atatürk'ün, Cumhuriyetin ilk yıllarından ömrünün sonuna kadar sık sık dile getirdiği husus, Türk tarihinin merkezinin Orta Asya, yani Türkistan olduğu idi. Hazırlattığı «Türk Tarihi» adlı ders kitabında bu gerçekleri Türk gençlerinin okumasını ve öğrenmesini sağlamıştı. Atatürk, aynı maksatla Türk Tarih ve Dil Kurumlarını kurdurmuştu.

Biz, Atatürk'ün bizzat yaptığı ve kendisinden sonra da yapılmasını istediği bu çalışmaları, devletimizin kültür siyasetini yürüten muhterem büyüklerimizin teşvik ve yardımlarıyla devam ettirmek azmindeyiz, kararındayız. İlgililerden ricamız, bu sâhada yetismekte olan genç ilim adamlarının ihtiyaçlarını da en kısa zamanda gidermeleri ve bu sâhada çalışmayı câzip hâle getirmeleridir.

Bu seminlerde şu hususların da dile getirilmesi sağlanmıştır : Bu memleketin insanları, özellikle ilim adamları, herhangi medenî bir ülkenin insanları gibi, milletler ve devletler arası hukuk ve insan hakları çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti hududları dışında yaşayan kardeşleri hakkında bilgi edinme hakkına sâhiptirler.

Türkiye dışında yaşayan Türk'e ve Türk kültürüne bâzen haksız ve hattâ insafsız hücumlar yapılmaktadır. Bu sâhada yeterli sayıda ilim adamı yetiştirmediğimiz müddetçe, korkarım, kendimizi ve kültürümüzü bu haksız hücumlardan korumamız oldukça zor olacaktır. Buna ilâveten, kültürümüzü de gençlerimize yeterince öğretmiyoruz. Nitekim, Türk aydını Gaspıralı İsmail Bey gibi Türk-İslâm dünyasını cehâlet uykusundan uyandırmak isteyen bir fikir mücâhidini bilmemektedir. Türk kültürünün ve dilinin zenginliğini haykıran Ali Şir Nevâî ve Mahmud Kâşgari ile Türk insanının hayat görüşünü ortaya koymuş olan Yusuf Has Hâcîp'in adları, sâdece okul kitaplarında geçmektedir. Türk kültür dünyasının büyük yıldızları olan bu mübarek insanların mücadeleleri, fikir dünyaları ile eserleri hakkında yüzlerce araştırma yapmamız ve bunları gençlerimize okutmamız gerektiğine inanıyorum.

Bu hususların dile getirilmesinden sonra, yerli ve yabancı ilim adamlarının dikkatlerini şu gerçekler üzerinde toplamaya çalıştım:

İzin verirseniz bu hususta bir misal arz etmek istiyorum : Türk Töre'si, Türk'ün hayat görüşünü aksettirir. Bunun en güzel izahını da Yusuf Has Hâcîp, Kutadgu-Bilig'inde yapmaktadır. Rahmetli hocam Prof. İbrahim Kafesoğlu Töre'yi, Türk insanının iktisadi, içtimai ve siyasi prensipleri olarak izah etmişti. Türk Töresine göre, Türk devletini yöneten hükümdar, ülkesinde yaşayan bütün insanlara eşit muamele ve hizmet yapmak durumundadır. Hükümdar, Töre'yi tatbik ederken oğluna, Türk milletinin herhangi bir ferdine ve Türklerle yanyana yaşamak durumunda kalan bir yabancıya aynı hakları tanıır. Bu, İslâm öncesinde böyleydi, Türkler İslâma girdikten sonra da bu düşünce yüce dinimizin adalet ve hoşgörü prensipleri ile daha da gelişmiş, Karahanlı, yani Yusuf Has Hâcîp çağında, Selçuklu ve Osmanlı çağlarında da devam etmiştir. Kısaca Türkler, kendileriyle yanyana yaşamak durumunda kalan bütün insanların haklarına riayet ve onların kültürlerine hürmet etmişlerdir. Bunun aksini ispat edecek hiçbir delil olmadığı gibi, doğruluğunu ispat eden binlerce delil bulunmaktadır. Bu delillerin en büyükü ise, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan tablodur. Eğer Türkler, başka milletlerin haklarına ve kültürlerine hürmet etmesiydi, Osmanlı Devleti altı asırlık bir ömürden sonra yıkıldığı zaman enkazı üzerinde 24 müstakil devlet kurulmazdı. Takdir edersiniz devleti millet kurar. Bir topluluğun millet olabilmesi için dilini, kültürünü, dinini, örf ve âdetlerini muhafaza etmesi lâzım. Türk idâresinde yaşayan milletler dil, din ve kültürlerini muhafaza etmişlerdir ve sonunda da kendi devletlerini kurmuşlardır.

Ne var ki, bu hakikatleri ilmi araştırmalarla izah edip neşretmediğimiz ve gençlerimize de öğretmediğimiz için pek bilinmiyor.

İzin verirseniz dikkatlerinizi yeniden Doğu Türkistan'a çekmek istiyorum. Türk kültür tarihinin en büyük eserlerinden Kutadgu-Bilig ile Divan-ı Lûgati't-Türk'ü yazan insanları sinasından çıkaran Türk topluluğu ne oldu? Hepimiz biliyoruz ki, Ön-Asya'ya, yani Anadolu'ya gelen Türkler, Selçuklu âilesi önderliğinde gelmişti. Selçuklular Ön-Asya'ya indiği zaman, Karahanlı Türk Devleti'ni kurmuş ve yaşatan insanlar hâlâ Doğu Türkistan'da idi. Biz, yine kaynaklardan biliyoruz ki, Moğol hâkimiyetini kabul etmek istemeyen

bâzi Türk grupları Azerbaycan'a ve Anadolu'ya göç ettiler. Fakat, milyonlarca Türk geride kaldı. İşte bugünkü Türkistan Türklerini o insanlar teşkil etmektedir. Bunlar, bugünkü Anadolu Türk'ü kadar Türküm demeye hakkı olan insanlardır. Bu seminerde, unuttuğumuz bu Türklerin, özellikle Doğu Türkistan'da yaşayanlarının kültür ve tarihleri hakkında bu sâhanın mütehassısı olan kıymetli ilim adamlarının tebliğlerini dinleyeceğiz.

Bu açış konuşmasından sonra şu iki misafir ilim adamına söz verdik. Bunlardan Dr. S. Enders Wimbush (İngiltere'den), Doğu Türkistan davasına hizmet edenlerden uzun uzun bahsettikten sonra, Türkiye'de Türkistan adı ile böyle milletlerarası ilmi bir seminerin düzenlenmesinden son derece memnun kaldığını ifade etmiştir.

İkinci misafir konuşmacımız yine bir Şarkî Türkistan dostu olan Dr. Muhammed Al-Abudi (Suudi Arabistan'dan) idi. Dr. Al-Abudi, yaptığı uzun konuşmasında Doğu Türkistan Türklerinin şanlı tarihinden bahsederek bugün içinde buldukları kötü duruma dikkatleri çekti. Dr. Al-Abudi, İslâm ülkelerini Doğu Türkistan Türklerinin meseleleri ile daha yakından ilgilenmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Türkistan araştırmalarının milletlerarası ilim muhitlerinde sık sık ele alınmasının kendisine büyük mutluluklar getirdiğini ifade eden Dr. Al-Abudi, Bulgaristan'da Türklere yapılan haksızlığa da temas etti.

Bu konuşmalardan sonra Türkistan Tarih ve Kültür Semineri'nin esas çalışmalarına geçilmiştir.

Seminerin I. Oturumu, Dr. Al-Abudi ile Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun müşterek başkanlığında gerçekleşmiştir. İlk tebliği, Türkistan kültürünü yıllardır New York Columbia Üniversitesinde okutan ve batıda tanınmasında büyük hizmetleri geçen tanınmış ilim adamlarından Prof. Dr. Edward Allworth yapmıştır. Türkistan Türk kültürünün dünya kültürüne ve medeniyetine tesirlerini ve yaptığı katkıları örnekleriyle izah eden Prof. Allworth, Türkiye'de Türkistan'la ilgili bu çalışmaları görmekten son derece memnun kaldığını söylemiştir.

Programa göre Seminerin ikinci konuşmacısı olan Prof. Dr. Alexandre Bennigsen (Fransa'dan) bir kalp ameliyatı geçirdiği için

doktorları seyahat etmesine izin vermemiş, seminerimize katılamamıştır. Türkistan tarihine büyük hizmetleri geçen Prof. Bennigsen, seminerimize mutlaka gelmek istediğini, ancak sağlık durumunun buna elvermediğinden çok üzüldüğünü, arayarak telefonla ifade etmek nezaketini göstermiştir. (Son alınan haberlere göre bu kıymetli ilim adamı ve Türk dostunu kaybetmiş bulunuyoruz. Toprağı bol olsun).

Üçüncü konuşmacımız, Suudi Arabistanlı Türkistan dostlarından Dr. Muhammed Ali Albar idi. Kendisi tanınmış bir tıp doktoru olmakla birlikte «Doğu Türkistan'ın İslâm Tarihindeki Yeri ve Rolü» hakkında sunduğu tebliğ son derece güzel ve ilgi çekici idi. Dr. Albar'ın Türkistan sevgisi ile dolu tebliğini dinleyen herkes, Doğu Türkistan'ın İslâmın savunulması ve yayılmasında ne denli büyük hizmetleri zevkle dinlediler.

Öğle vakti misafirlerimize takdim ettiğimiz Türkistan folkloru ve müziği, herkesi mestetti. Türkistanlı genç folklorcular ve müzisyenler dinleyenlerin büyük takdirini kazandı.

Öğleden sonra başlayan ve başkanlığını kıymetli hocamız Prof. Dr. Tarık Somer'in yaptığı II. Oturumun ilk tebliğini sayın Muzaffer Özdağ verdi. Kendisi iyi bir kurmay subay olan sayın Özdağ'ın Doğu Türkistan'ın askerî ve stratejik önemi hakkında yaptığı konuşma, dinleyen herkesin beğenisini kazandı.

Bu arada 1987 Nisan'ında Londra'da yapılan Orta Asya Konferansında seminerimize mutlaka geleceğini belirtmiş olan Dr. Andrew D. W. Forbes'in gelemeyişi bizleri üzdü. Doğu Türkistan'ın 1911-1949 dönemine ait kıymetli bir eserin sâhibi olan bu genç ilim adamına çalışmalarında başarılar dilemekten başka elimizden bir şey gelmez.

II. Oturumun ikinci konuşmacısı Dr. Engin Muhabay idi. Kendisi Kazak Türklerinden olan bu genç ilim adamı, Doğu Türkistan'da yaşayan ve sayısı bir milyona yaklaşan Kazak Türklerinin tarih ve kültürleri ile bugünkü meseleleri hakkında doyurucu bilgi verdi. Dinleyicilerin takdirini kazanan Dr. Muhabay ümid ediyoruz ki, bu sâhadaki çalışmalarına aralıksız devam edecektir.

İlk günün son konuşmacısı, Turizmi Geliştirme Vakfı Başkanı sayın bayan Ayça Adalılar idi. Sayın Adalılar'ın tebliği, Türkis-

tan'ın halıcılığı üzerinde oldu. Çok zengin bir sılayt gösterisiyle süslenen konuşmasında bayan Adalılar, Türk halı sanatının tarihçesi hakkında ve Türkistan halıcılığı üzerinde çok güzel bilgiler verdi. Bununla da yetinmeyen sayın Adalılar, beraberinde getirdiği nefis halı örneklerini de sergileyerek büyük takdir topladı.

Seminerin ikinci gününde III. Oturumun başkanlığını iki muhterem hocamız, Prof. Dr. Emin Bilgiç ve Prof. Şükrü Elçin yaptı. İlk konuşmacı, ömrünü Türkistan davasına ve tarih araştırmalarına hasretmiş olan dostumuz Dr. Baymirza Hayıt idi. Türkistan sevgisiyle dolu heyecanlı konuşmasında Dr. Hayıt, Şarkî ve Garbî Türkistan tarihi araştırmalarının önemli meselelerini ortaya koydu. Türkiye'de bir Türkistan araştırmaları merkezinin olmayışını, bu sâhada yeterli sayıda ilim-adamı yetiştirilmemesi yüzünden Türkistan tarihinin tam olarak yazılamadığını, bunun ise büyük bir eksiklik yarattığını dile getirdi.

III. Oturumun ikinci konuşmacısı, bir Türk dostu olan Dr. Paul B. Henze idi. Çok kapsamlı bir tebliğ hazırlayan Dr. Henze (A.B.D.'den), Yakub Beg devrinde Doğu Türkistan üzerinde Rus-İngiliz rekabetini çeşitli yönleriyle ortaya koydu.

Üçüncü konuşmacı olarak Dr. Mehmet Saray, Osmanlı Devleti ile Doğu Türkistan arasındaki münasebetlerden bahsetti. Çoğu kimsenin zannettiği gibi, Osmanlı Devleti'nin Türkistan'ı, özellikle Şarkî Türkistan'ı, unuttuğunu, iyi münasebetler geliştirdiğini ve Doğu Türkistan'lı kardeşlerine askerî yardım yaptığını belgelerıyla izah etti. Osmanlı Türkiyesinden sonra Cumhuriyet Türkiyesinin de Doğu Türkistan'ı unuttuğunu, Doğu Türkistan'lı kardeşlerimizin refahı, mutluluğu ve selameti için elden geleni yapmaya hazır olduğunu söyledi.

Aynı oturumun dördüncü konuşmacısı ise Doç. Dr. Ahmet Rıza Bekin idi. İyi bir Sinolog olan Doç. Dr. Bekin, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Doğu Türkistan'da meydana gelen İstiklâl hareketlerini hem Çince ve hem de Uygarca belgelere dayanarak izah etti.

Öğle vakti misafirlerimize Türkistan'ı tanıtıcı bir film seyrettirdik. Muhtelif zamanlarda Doğu Türkistan üzerinde çekilmiş olan filmlerin bir karması olan bu film, değerli TRT yöneticilerinden Seminerimiz münasebetiyle Doğu Türkistan Vakfınca temin edilmiş-

ti. Filmi seyreden herkes, adeta Doğu Türkistan'ı yerinde görüp yaşadı.

Öğleden sonra başlayan IV. Oturumun başkanlığını hocamız Prof. Dr. Orhan Oğuz ile Dr. Baymirza Hayıt yapıyorlardı. Bu oturumun ilk konuşmacısını, ataları Kâşgar'dan gelmiş olan Prof. Dr. Mehlika Aktolga Kâşgarlı hanımefendi (Fransa'dan) yaptı. Uygurların İslâmiyet öncesi sosyal hayatları üzerinde kısa bir açıklama yaptıktan sonra «Uygur Nasturi Hıristiyanlığı Hakkında Düşünceler» konulu bildirisini sundu.

Türkistan Kültür ve Tarih Sempozyumunun en güzel konuşmalarından birini de Doç. Dr. Timur Kocaoğlu yaptı. Buhâra Cumhuriyetinin Reisiscumhuru rahmetli Osman Hoca (Kocaoğlu)'nun oğlu olan Timur Kocaoğlu'nun, Türkistan lehçeleri üzerinde yaptığı kıymetli araştırmaları, konu ile ilgili çevrelerin takdirini zaten kazanmış durumda idi. «Türkistan kültürünü öğrenmede Türkistan lehçelerinin önemi» konusundaki konuşmasıyla kendisine bağlanan ümidlerin boşuna olmadığını bir kere daha ortaya koydu.

İkinci günün son konuşmacıları iki dilci idi : Prof. Dr. Kemal Eraslan ve Dr. Charles Carlos (A. B. D.'den). Dr. Carlos «Uygurca Çalışmanın Önemi» mevzuunda verdiği güzel tebliğ ile kendisini dinleyen herkesin takdirini kazandı. Şarkî Türkistan tarihi ve kültürü, özellikle modern devri üzerinde çalışmak isteyen araştırmacıların mutlaka Uygur lehçesini öğrenmeleri gerektiğini ortaya koydu.

Eski Türk lehçeleri mütehassısı olan Prof. Dr. Kemal Eraslan ise, «Karahanlı Türkçesi'nin yapısı» hakkında sunduğu gayet doyurucu bir bildiri ile bu sâhanın en iyi uzmanlarından biri olduğunu bir kere daha ortaya koydu.

8 Nisan 1988 günü Prof. Dr. Muharrem Ergin başkanlığında başlayan V. Oturumda ilk tebliği Doç. Dr. Osman F. Sertkaya sundu. Türk kültürünün Türk dili ile yazılı ilk belgelerini teşkil eden «Eski Türk yazıtları» hakkında yaptığı konuşma ve gösterdiği slaytlarla dinleyenlerin haklı takdirini kazanan Dr. Sertkaya, bu vesile ile kitabelere olan vukufunu da ortaya koymuş oldu.

V. Oturumun ikinci tebliğini Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu sundu. Uygur tarihi uzmanı olan Prof. Çandarlıoğlu, uzun bir dev-

ri kapsayan tebliğini büyük bir vukufle sunarak Uygur tarihinin kültürümüzdeki yerini güzelce açıkladı.

Karahanlı tarihi mütehassısı Prof. Dr. Reşat Genç ile Doğu Türkistan'ın Moğollar ve Timurlular devri mütehassısı olan Doç. Dr. İsenbike Togan Arıcanlı'nın mazeretleri sebebiyle gelemeyişleri bizleri üzmüş ve kendilerinin yokluğunu herkes hissetmiştir.

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel hocamız rahatsızlığı dolayısıyla gelemeyince VI. Oturumun başkanlığını Prof. Dr. Şerif Baştav hocamız yaptı. Bu oturumun ilk konuşmasını bayan Prof. Erden Naby (A. B. D.'den) yaptı. Eşi Prof. Dr. Richard Fryes ile birlikte Doğu Türkistan'a yaptığı seyahat izlenimlerini anlatan Dr. Naby, Çinlilerin, Doğu Türkistan kültürünü sistemli bir şekilde tahribe çalıştıklarını, buna mani olunması gerektiğini dile getirmiştir.

V. Oturumun son konuşmacısı Erkin Alptekin idi. Doğu Türkistan davasının önderlerinden İsa Yusuf Alptekin'in oğlu olan Erkin Alptekin, Doğu Türkistan meselesi hakkında verdiği tebliğ ile Çin idaresinin Doğu Türkistan'da devamlı bir Çinleştirme siyaseti tâkip ettiğini, bugün takip edildiği iddia edilen açıklık siyaseti altında Doğu Türkistan Türklerinin son derece güç şartlarda yaşadığını iddia etti.

Burada üç gün öğle yemeklerinden sonra verilen müzik ziyafetlerinden kısaca bahsetmek isterim. Dr. Rahmi Güvenç başkanlığındaki kıymetli koronun Türkistan musikisinden çeşitli örnekler sunduğu konser, dinleyen herkesi tam manâsiyle büyüledi. Şarkî ve Garbî Türkistanlı gençlerin hazırlayıp sundukları Türkistan oyunları ve Türkistanlı ses sanatkârı M. Sabir Karger'in bu güzel katkıları ayrıca zevkle seyredilip dinlendi. Diğer taraftan sayın TRT yetkililerinin lütfedip verdikleri Doğu Türkistan konulu film de büyük bir ilgi ile seyredildi.

Seminerin son gününün son programı, bir panel idi. Başkanlığı tarafımızdan (Doç. Dr. Mehmet Saray) yapılan paneldeki konuşmacılar şunlar idi. Prof. Dr. Kemal Karpat, Dr. Baymirza Hayit, Dr. Agah Oktay Güner ve Aydın Bolak.

Panel'in ilk konuşmacısı olan Prof. Dr. Kemal Karpat, Türkistan tarihini ve kültürünü araştırmanın, bilhassa Afganistan'ın Rus işgaline uğramasından sonra, daha cazip hale geldiğini ifade ede-

rek özetle şunları söyledi : «Türkistan Türklerinin bugünkü meselelerini ve tarihini öğrenmenin Türkiye için önemli büyüktür. Türkistan meselesini iki şekilde duyurabiliriz : a) Türkistan tarihini araştırarak, b) Türkistanlı âlimlerin islâma yaptıkları hizmetleri anlatarak, İslâm ülkelerinin de dikkatlerinin çekilebileceği bu ikinci yolun daha önemli olduğu gayet açıktır. Karpat, daha sonra şöyle dedi : Gorbaçev'in açıklık politikası gerçekleşir ise, Türk kültürü içinde yerini almış olan Türkistan belki de ileride Türkiye lehine iyi bir lobi oluşturabilirdi.

Panel'in ikinci konuşmacısı Dr. Baymirza Hayit ise özetle şunları söyledi : Avrupa, Amerika ve Asya ülkelerinin çoğunda «Orta Asya Araştırmaları Merkezi» bulunduğunu, buna mukabil Türkiye'de bir tek dahi Türkistan Araştırmaları Merkezi'nin bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca tam bir Türkistan tarihinin yazılmamış olması bu üzüntüyü daha da artırdığını söylemiştir.

Üçüncü konuşmacımız ise eski Ticaret Bakanlarından kıymetli fikir adamı Dr. Agah Oktay Güner idi. Dr. Güner özetle şunları söyledi : «Bu güzel kongre ile milli kültürümüzün unutulma ya veya unutturulmaya yüz tutmuş bir devri, sahanın mütehassısları tarafından ortaya konmuştur. Uzun zamandır Türklük davası ile ilgili böyle bir seminer yapılmamıştı. Bu semineri tertipleyenlere teşekkür ve takdirlerimi bildiririm. Zira yakın geçmişimizde Türklük meseleleri ile uğraşanların ne büyük haksızlıklara uğradığını hepimiz hale acıyla hatırlamaktayız».

Panel'in son konuşmacısı ise Türkiyemizin önde gelen iş ve fikir adamlarından Aydın Bolak idi. Bolak kısaca şunları söyledi : «Türk aydını, hem kendine hem de milli davalara yeterince sahip çıkamamaktadır. Bu ise başımıza çeşitli müsibetlerin gelmesine ve haklarımızın gasbedilmesine sebep olmaktadır. Bu zaaflarımızı düzelterek inançlı çalışkan, birbirini seven ve destekleyen gençler yetiştirmek yegane çıkar yolumuz olarak görünüyor. Bu seminer vesilesiyle müşahade ettiğim hususlardan birkaçını burada söylemek istiyorum. Demin eksikliğini hissettiğimi söylediğim gençlerin pek çoğunu burada görüyorum. Milli kültürümüz için Milli bekamız için bu gençlerin birbirini severek ve destekleyerek çalışabileceği müesseseler de kurulmuş bulunmaktadır. Doğu Türkistan Vakfı ve benzerleri bunun en güzel örneklerini teşkil etmektedir. Bundan

sonra yapılacak iş ortadadır; çalışmak, çalışmak ve yine çalışmaktır».

B — THIRD INTERNATIONAL CONFERENCE ON CENTRAL ASIA (ÜÇÜNCÜ MİLLETLERARASI ORTA ASYA KONFERANSI)
WISCONSIN ÜNİVERSİTESİ - MADISON, A. B. D. 27-30 NİSAN 1988.

Wisconsin Üniversitesinin başkan yardımcısı yaptığı açış konuşmasında Wisconsin'in Orta Asya çalışmalarının merkezi haline geldiğini bildirdi. Amerikan Hükümetinin Orta Asya çalışmalarına büyük önem verdiğini ifade eden başkan yardımcısı, Prof. Karpat'ın Wisconsin'deki faaliyetlerinden dolayı kendisine teşekkür etti.

Bundan sonra söz alan Prof. Dr. Kemal Karpat, yaptığı açış konuşmasında Wisconsin Üniversitesinin 1985'de Orta Asya çalışmalarını başlattığını ve her iki senede bir bu konferansı yaptıklarını ve kurdukları cemiyetin ACASYA adında bir bülteni olduğunu ve bu bülteni Dr. Hasan Paksoy'un çıkarttığını söyledi. Orta Asya çalışmalarına niçin önem verildiğini ise Prof. Dr. Karpat şöyle izah etti : Afganistan'ın işgalinden sonra Orta Asya çalışmaları birdenbire canlandı. Şimdi, Ruslar, Afganistan'dan çekiliyorlar. Fakat, öyle ümid ediyorum ki, bu sâha ilim adamlarının dikkatlerini çekmeye devam edecektir. Burada şunu hemen ifade etmeliyim ki, Orta Asya'nın Sovyet işgalindeki kısmında, yâni Batı Türkistan'da nüfus artışı oldukça hızlı, fakat Çin işgali altındaki Doğu Türkistan'da ise durum biraz değişik. Orada da nüfus artışı hızlı, fakat, buna mukabil Çinlilerin devamlı bir şekilde bölgeye göçmen nakli, durumu alt-üst etmektedir. Çinliler Doğu Türkistan'ı Çinileştirmek için büyük gayret sarfetmektedirler. Daha önce Ruslar da Kazakistan'ı kolonileştirmeye çalışmışlardı. Bugün Sovyet rejiminin elde ettiği neticeleri inkâr etmek mümkün değil. Fakat, Rus olmayan müslüman Türk topluluğunun kültüründe, inancında ve milliyetini hissetme meselesinde birleşylerin olduğu, daha doğrusu Sovyet rejiminin buna mani olmadığı bir gerçektir. İran ve Afganistan'da cereyan eden hâdiseler muhakkak ki, Orta Asya'da yaşayan müslüman ahaliye de tesir etti. Fakat, İran ve Afganistan'ı bir

kenara bırakırsak, Türkistan'da ayrıca çok şeylerin cereyan ettiğine şahit olmaktayız. Dolayısıyla, orada meydana gelen değişimleri gözardı etmemiz mümkün değil. Çin ve Sovyet yöneticilerinin, Osmanlı imparatorluğuna ne olduğunu iyi takip ettiklerini tahmin ediyoruz. Genç Türkler Grubu Türkiye'de Meşrutiyeti getirdiği zaman biraz geç kalmıştı. Zira, dış güçler, Osmanlı Türkiyesinde yaşayan milliyetleri Osmanlıdan ayrılma konusunda ikna etmişlerdi. Şimdi, Türkistan'da Batı'da Sovyetler, Doğu'da Çinliler, son yıllarda açıklık politikasından bahsetmeye başladılar. Orta Asya'daki müslüman Türk toplulukları üzerinde devam edip gelen baskılar kalkacak mı? Bu insanların kendi milli varlıklarını her hususta muhafaza edebilmeleri için gerekli şans kendilerine verilecek mi? Sovyetler Birliğinden, özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden meslektaşlarımız, kendi ülkelerinde neler olup bittiğini ümid ederiz bize anlatacaklardır. Bu suretle ilgili yerler hakkında birinci elden malûmat almış olacağız.

Bundan sonra ilk tebliği sunan Johann Straus (Münih Üniversitesinden), Rus idaresinde yaşayan Türkler arasında dil modernizasyonu hakkında konuştu. Kırım ve Kazan Türklerinin, Osmanlı Türkçesini örnek alarak başlattıkları bu modernleşme hareketinin öncülüğünü Gaspıralı İsmail Bey başta olmak üzere pek çok Türk aydınının yaptığını belirten konuşmacı, bugün Sovyet devrinde durumun oldukça değiştiğini söylemiştir. Bugün Türkiye hâricinde yaşayan Türklerin kullandıkları dilin lehçeler mi, yoksa ayrı bir «Türk dilleri» olarak mı ele alınması gerektiğini tartışabiliriz demiştir. Bunun üzerine söz alarak şu konuşmayı yaptım (Doç. Dr. Mehmet Saray) : Rus işgaline uğrayan Türkler arasında ilk ayrılıkçı fikirleri ortaya koyan ve tatbik eden Nikolay İl'minsky'dir. Türk boyları arasındaki lehçe farklılıklarından istifade ile İl'minsky, Türk gruplarını ayrı birer millet ve dillerini de ayrı dillermiş gibi göstermiş ve bunları Rus eğitim siyasetine kabul ettirmişti. Fakat, Gaspıralı İsmail Bey, Türkler arasında başlattığı dil birliği kampanyası ile bu tehlikeli gidişe dur demişti. Ne var ki, Gaspıralı İsmail Bey'in ölümünden ve Bolşevik ihtilâlinden sonra Sovyetler, Türk boylarını lehçe farklılıklarına göre yeniden ayırarak onları ayrı milliyetlermiş gibi tanıtmaya ve kullandıkları lehçeleri de ayrı dillermiş gibi göstermeye başlamışlardır. Maksat,

Türkler arasındaki dil ve kültür birliğinin gelişmesine mani olmaktadır. Buna ilâveten Sovyetler, Türklerin, Türkiye Türkleri ile olan kültürel temaslarına da mani olmak istemişlerdir. Fakat, Sovyetlerin iddialarının ve tatbik ettikleri siyasetin yanlışlığını bugün hepimiz bilmekteyiz. Zira, en canlı misali buradaki arkadaşlarımız teşkil etmektedir. Bir Özbek, bir Azeri ile, bir Azeri de bir Kazak Türk'ü ile rahatça konuşup anlaşmaktadır. Temennimiz, Sovyet dostlarımızın, bu son derece yanlış ve gayri hukuki tatbikatı durdurmaları ve Türk lehçelerinin farklılığından istifade ederek Türkleri birbirinden ayırmamasıdır. Zaten, tatbikat eninde sonunda böyle olacaktır. O zaman bu insanlara niçin bu kadar eziyet yapıp meşakkete sokulmaktadır? Bu insanlık dramı böylece sona ermiş olur.» dedim.

Benim (Doç. Mehmet Saray) başkanlığını yaptığım öğleden sonraki oturumda ise şu önemli tebliğler sunuldu :

Yula Şamiloğlu (Indiana Üniversitesi): «Altın Orda çağında meydana gelen salgın hastalıklar ve kaybolan insan sayısı » hakkında çok ilgi çekici bir tebliğ verdi. Konuşmacı, Orta Asya'da Timurlular çağında ortaya çıkan salgın hastalıklardan büyük sayıda insanın öldüğünü dile getirmiştir. Eski devletlerde kalabalık orduların sağlık hizmetleri hususunda büyük müşkilâtlarla karşılaştığını anlatmıştır.

Guđmar Aneer (Gothenburg Üniversitesi) : «Nizamülmülk'ün Siyasetnâmesine göre Dinî Otorite ve Hakanlık»ın nasıl oluştuğunu anlattı. Fakat, konuşmacı, yanlış olarak Selçuklu devlet müesseselerinde İran nüfûzundan sık sık bahsetmesi ve Siyasetnâmeyi buna bir örnek olarak göstermesi üzerine itiraz edip sözünü kestim ve şu açıklamayı yaptım : «Siyasetnâme'den önce Kutadgu Bilig yazılmıştı. Aşağı yukarı aynı fikirler orada da işlenmişti. Kutadgu Bilig'deki fikirlerin pek çoğu Göktürk Kitabelerinde de görülmüştü. Dolayısıyla, Selçuklu Türklerinde hükümdarlıkla ilgili fikirlerin esasının tamamıyla Türklere ait olduğunu, bununla birlikte kısmî İran tesirinin de düşünülebileceğini, netice olarak tebliğ sâhibinin söylediklerinin gerçekleri aksettirmediğini» ifade ettim. Bu müdahale, diğer ilim adamları tarafından takdirle karşılandı.

Dr. Hasan Paksoy'un (Central Connecticut State Univ.) yönetiminde geçen oturumda ise, şu tebliğ sâhipleri konuştu:

Prof. Ewa Chylinski (Univ. of South Juland): (Sovyet Orta Asya'sında An'anevi İslam Kültür Ekonomisinde edeb (Adet-Adat) «The Adab of Traditional İslam Cultural Economics of Soviet Central Asia» konusunda verdiği tebliğ ile, Sovyetlerin An'anevi İslam Kültür Ekonomisine karşı çıkardıkları güçlükleri belgeleri ve slaytları ile ortaya koyan Prof. Chylinski, daha sonra konuşmasında şu hususlara yer verdi : Sovyetler, Müslüman olan Türklerin örf ve adetlerine hürmet gösterilmemesi için ellerinden geleni yaptıklarını, bilhassa çalışan insanların bu husustaki duygu ve davranışlarına iş yerlerinde imkân verilmediğini ve ayrıca hor görülüp kötü muameleye tabi tutulduklarını burada belirtmek isterim. Fakat, bütün bu baskılara rağmen, Sovyet idaresinde yaşayan müslümanların, özellikle Türkistan halkının büyük bir yüreklilikle inaçlarını ve İslâmî adetlerini yaşatmaya devam ettiklerini burada bilhassa ifade etmek isterim.

İkinci konuşmacı Minnesota Üniversitesinden Prof. Thomas Noonan idi. «The Silver Crisis in Islam from a Central Asian Perspective» (Orta Asya Perspektiv -görüşüne göre- ine göre İslâm'da Gümüş Krizi) konusunda verdiği tebliğ son derece ilgi çekici idi. Orta Asya İslâmî kaynaklarına göre İslâm aleminde, bilhassa para basımında ve zihniyet eşyaları hususunda zaman zaman başgösteren krizden bahseden konuşmacı, meselenin o devirler için önemli bir iktisadi bunalım yarattığını belirtmiştir. Bu krizin meydana gelmesinde siyasi, iktisadi ve ticari sebepleri de izah eden konuşmacı, hâdiseyi, İslâm dünyasında ele alınmamış bir konu olarak gördüğünü, İslâm ve Orta Asya tarihi ile uğraşanlar için bakir bir saha olduğunu ifade etmiştir.

Bu oturumun üçüncü konuşmacısı ise Prof. M. Mobin Shorish (Illinois Üniversitesi) idi. «The Economics of Transition from School to Work for the Central Asian Youth» (Orta Asya Gençliği için okuldan çalışmaya ekonomik transfer) adlı tebliği ile Prof. Shorish, Türkistan'da cereyan eden ve Türk gençlerinin mağduriyetini ortaya koyan çok ilgi çekici açıklamalarda bulundu. Okulunu bitiren Türkistanlı gençlere çalışma imkânının adil bir şekilde verilmediğini, zira, Sovyetlerin Türk olmayan gençlere öncelik verdiğini, Türk gençlerinde ise ondan sonra iş verdiklerini, çoğu zaman müslüman Türk gençlerine zorluk çıkardıklarını misalleriyle anlat-

mıştır. Prof. Shorish'in tebliği göstermektedir ki, Sovyetler, hâlâ Türkistan Cumhuriyetlerinde müslüman Türk gençlerine adil davranmamaktadırlar.

Prof. Audrey Altstadt (Central Connecticut Üniversitesi) başkanlığında yapılan oturumda ise şu tebliğler verilmiştir:

İlk tebliği veren Prof. Gregory Gleason (Miami Üniversitesi), Orta Asya Politik Liderliğinde Değişmeler «The Central Asian Political Elites in Transition» üzerinde vuku bulan değişiklikleri dile getirmiştir. Bu sâhada değişikliğin Rusların Türkistan'ı işgalinden sonra yapılmaya başlandığını, fakat Rusları bütün baskılarına rağmen bu değişikliği gerçekleştiremediğini, bunun ancak Sovyetlerin son yıllardaki açıklık politikası ile başladığını ileri sürmüştür. 1986 başlarında Gorbaçov'un henüz başa geçmediği günlerde bu değişikliğin başladığını, O'nun başa geçmesi ile de hızlandığını söyledi. Fakat, bu liderlik değişmesini Sovyetler son derece çirkin bir şekilde ele almışlardır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde liderlerin yolsuzluk ve rüşvetle itham edilmesi ile bu kampanya başladı. Acaba, Türk Cumhuriyetlerinin liderlerihakikaten yolsuzluk yapmışlar mıydı? Sovyetlerin ortaya koyduğu belgelere göre onlar suçlu idi. Fakat, onların kendilerini müdafaa edebilecek şekilde hareket etme serbestisine sâhip olmadıklarını da burada zikretmek mecburiyetindeyim, dedi. Sovyetlerin yaptığı bu değişikliklerden sonra yeni liderleri kendilerinin seçmeye başladıklarını görüyoruz. Bu yeni liderlerin hemen tamamının Rus olduğu ve Sovyet liderliğine bağlı olduğunu burada hemen belirtmeliyiz.

İkinci konuşmayı Prof. Michael Rywkin (New York City College) yaptı. (Dağıstan'da Parti ve İslâm Hakkında son İstatistikler) «Recent Data on Islam and Party in Daghistan» üzerinde açıklamalarda bulunan Prof. Rywkin, bolca slayt ve resimler göstererek konuşmasına renk kattı. Ayrıca, geçen sene (1987) Dağıstan'da bulunduğu sırada yaptığı temasları ve gözlemleri de konuşmasına ekleyen konuşmacı, meseleyi birdenbire Azeri-Ermeni çatışmalarına ve Karabağ meselesine getirdi. Konferansa gelen Azeri delegeler duruma müdahale ederek Kafkaslarda cereyan eden son gelişmelerle ilgili açıklamalarda bulundular ki, bu açıklamalar dinleyenler tarafından hararetle tasvip edildi. Bunun üzerine oturumu idare eden Prof. Altstadt, geçen sene Azerbaycan'da bulunduğunu, Azeri

tarihi üzerinde çalışan biri olarak şunu belirtmeliyim ki, Ermeniler, ileri sürdükleri iddialarda haksızdırlar. Zira, Karabağ, Ruslar tarafından işgal edilen bir Azeri Hanlığı idi, dedi. Durumun bâzi açıklamalar için müsait hale geldiğini görünce söz aldım ve şunları söyledim : Ermenilerin ızdıraplarla dolu tarihleri geçmişte olduğu gibi bugün de tartışma konusudur. Bir defa şunu belirtmeliyim ki, Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde hiç bir zaman hiç bir yerde çoğunluk halinde olmadıkları bir gerçektir. Ruslar, XIX. asrın ilk çeyreği sonlarında müslüman iki devleti (Osmanlı Devleti ile İran) yenerek, bu iki devlet ile olan sınırlarını emniyete almak için Hristiyan bir topluluk olan Ermenileri zorla göçe tabi tutarak bugünkü Ermenistan olarak bilinen Erivan bölgesine yerleştirmiş ve onların tampon bir devlet vazife görmesini sağlamıştır. Fakat, Osmanlı Devleti ile İran iyileşecekleri ve meselelerini hallederek kuvvetli hale geleceklerine daha da zayıflayınca bu sefer Ruslar, Ermenileri bu iki müslüman ülkeyi yıkmak için maşa olarak kullanmaya başlamıştır. Buna, bilâhère İngiltere'nin ve diğer Avrupa devletlerinin de karışması ile bildiğiniz Ermeni davası ortaya çıkmıştır. Osmanlı Türkiyesi I. Dünya Harbi sonunda yenik düşünce Ermeniler, kendilerine vatan yaratmak için bir taraftan Azeri Türklerini, diğer taraftan da Anadolu Türklerini yaşadıkları köylerden ve kasabalardan zorla kovarak ve çoğu kere katlederek bir katli hareketine geçmişlerdir. Bugün de Ermenilerin yaptıkları, var olmayan bir vatan için, diğer milletlerin topraklarına sâhip çıkmak suretiyle haksız gürültü koparmaktır. Biz ilim adamları olarak Ermenilerin bu haksız taleplerini destekleyemeyiz ve sempati duyamayız. Bu anormallik bitsin artık.» Bu sözlerim dinleyenler tarafından büyük tasvip gördü.

Üçüncü konuşmacı Prof. Dr. Robert Olson (Kentucky Üniversitesi) idi. (The Turkmen Rebellion in Iran in 1914 and the USSR Reaction) «1914'de İran'da Türkmen isyanı ve buna SSCB'nin Reaksiyonu» konusunda verdiği tebliği ile Türkmenlerin içinde buldukları kötü şartlardan bahsetti. Bu sırada, bölgeye bir grup Osmanlı Türk subayının da geldiğini ve Türkmenlerin isyanı teşvik ettiğini, bundan kuşkulanan Rusya'nın tepki gösterdiğini ifade etti. Anlaşıyor ki, I. Dünya Harbi başlar başlamaz Enver Paşa tarafından İran ve Rusya'da yaşayan Türklerle temas kurmak için

bâzi subayları bu bölgeye göndermiştir. Fakat, konuşmacının, bu hâdise ile Şeyh Said isyanını mukayese etmeye çalışması oldukça ters idi. Nitekim, dinleyenler de bunu anlayamadı. Bunun üzerine söz alarak meseleyi şöyle izah ettim : Şeyh Said isyanını İngiltere ve Fransa kıskırtmıştı. Özellikle İngiltere, Musul ve Kerkük petrollerini muhafaza edebilmek için bu isyânı başlatmış, daha doğrusu kıskırtıcılığını yapmıştı. Bu hâdise ile Türkmen ayaklaması arasında bir ilgi veya paralellik yoktur. Enver Paşa öldükten sonra bâzi Türk subayları Türkistan'da kalmıştı. Ruslar bu subayları kullanmak istemiştir. Fakat, bu hadise I. Dünya Harbi'nin sonlarında vuku bulan bir hadisedir. Dolayısıyla Türkmen isyanı ile doğrudan doğruya ilgili değildir. Ayrıca, şunu da belirtmeliyim ki, Türkmenler, İrann idaresini isteyerek kabul etmemişlerdi. Ruslara olan nefretleri, daha az tehlikeli olan daha doğrusu daha az nefret ettikleri İranlıları seçmelerine sebep olmuştu.

Prof. Beatrice Manz (Tufts Üniversitesi) başkanlığında yapılan oturumda ise şu konuşmacılar bulunuyorlardı :

Dr. Catherine Pojuol (Istanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü) verdiği tebliğde Buhara'da yaşayan bir grup Yahudi'nin meselelerini dile getirdi. «Approaches to the History of Bukharan Jew's Settlement in Fergana's Valley» (XIX-XX. Yüzyıllarda Fergana Vadisine yerleşen Buhara Yahudilerinin tarihine yaklaşma) başlığı altında bu hanım araştırmacının verdiği tebliğ Orta Asya tarihine ne gibi katkıda bulundu diye oldukça düşündüm. Fakat birkaç yüz veya birkaç bin kişilik kendi ırkına mensup insanların tarihini ve kültürünü araştırma azmini göstermesi bu hanım konuşmacıyı takdirle dinlemeye sevk etti. Konuşmasından sonra kendisini tebrik ettim ve dedim ki : Ben milyonlarca Türk'ün hakkını korumak için mücadele ediyorum, fakat sesimi yeterince duyuramıyorum. Ama siz birkaç bin kişilik Yahudi topluluğunun derlerini iyi dile getirdiniz.

Dr. Boujol, konuşmasında özetle şunları dile getirdi : Buhara Yahudilerinin Rusların Türkistan'ı işgal etmelerinden sonra görüldüklerini, Türkistan'ın iktisadi ve ticarî hayatında oynadıkları rolden dolayı itibar gördüklerini söylemiştir. Sovyet devrinde aile hayatını devam ettirmeye muvaffak olan Yahudilerin bu şekilde

varlıklarını koruduklarını, fakat, Sovyetlerin, Yahudilerin Orta Asya'dan ayrılmalarına da izin vermediklerini ifade etti.

Bu oturumun ikinci konuşmacısı Prof Audrey L. Altstadt (Connecticut State University) idi. Orta Asya ve Azerbaycan hakkında geniş bilgisi olan bu hanım konuşmacı «Education Policy in Soviet Central Asian Republics and the Origins» (Sovyet Orta Asya Cumhuriyetlerinde Eğitim Siyaseti ve Menşei) konusunda verdiği tebliğle büyük takdir topladı. Orta Asya Cumhuriyetlerinde eğitimin dünü ve bugünü hakkında geniş bilgi veren Prof. Altstadt, İlminsky Metoduna karşı Gaspıralı İsmail Bey'in nasıl başarıyla karşı durup müslüman Türk halkını kendi dilinde eğitim yaptırmaya muvaffak olduğunu örnekleriyle anlattı. Fakat, bu mücadeleyi, 1917'den sonra Sovyetlerin yavaş yavaş kazandıklarını ve bugünkü Sovyet usûlü eğitimi yerleştirdiklerini ifade etmiştir.

Oturumun üçüncü konuşmacısı da hanım idi. *Prof. Marina Tolmacheva (Washington State Üniversitesi)* «The Muslim Woman in Contemporary Soviet Central Asia» (Bugünkü Sovyet Orta Asya'sında Müslüman Kadının durumu) hakkında çok ilgi çekici bir konuşma yaptı. Erkeklerle her sâhada iyi bir yarış havasına giren müslüman kadınlar, girdikleri işyerlerinde, okullarda ve ev hayatlarında büyük başarı göstermektedirler, dedi.

Konferansın üçüncü günü akşamında İstanbul'dan birlikte gittiğim arkadaşım *Doç. Dr. Osman F. Sertkaya, son Moğolistan gezisi intibahlarını anlattı ve Orhun Abidelerinin durumu ile ilgili bir slayt gösterisi yaptı.* Orhun Abideleri hakkında Sertkaya'nın verdiği doyurucu bilgi herkesi tatmin etti. Kendisi zaten bu yazıtlar üstünde çalışan bir ilim adamı olduğu için Sertkaya'nın, Orhun Abideleriyle ilgili sözleri bu sâhaya alâka duyanların son derece memnun etti.

Ertesi günü, yani konferansın son gününde, Orta Asya'dan Kazakistan'dan gelen *Oljas Onarul Süleymanov* çok güzel bir konferans verdi. Kazak Türklerinin önde gelen şairlerinden biri olan Süleymanov'un son derece samimi ve duygulu konuşması, Kazakistan'da Türklük meselesinin ne kadar canlı olduğunu herkese gösterdi. Meşhur «Siz ve Ben» şiirini yazdığı için on seneden fazla gözetim altında yaşayan Olcas Süleymanov, son açıklık politikasından

istifade ederek normal hayata dönen Kazak aydınlarından biri. Süleymanov verdiği konferansta özetle şunları söyledi : Kazaklar kendi millî tarihlerini öğrenmeye büyük gayret göstermektedirler. Şimdi, Sovyetlerin hoşgörüsü ile 1930'larda cereyan eden ve bir milyona yakın Kazak Türkünün hayatını kaybettiği hâdiseleri araştırmak daha kolay hale geldi. Meselâ, Şakerim adlı şair ki bu devirde öldürülmüştü, onun eserleri ve hayatını yazıp yeniden neşretmek izni verdiler. Korkarım, tarihçiler bu meseleleri ağır işli-yollar. Halbuki biz şair ve edibler o kadar sabırlı değiliz. Meselelerin en kısa zamanda halka duyurulmasını isteriz. Bugün Kazakistan'da, Moğolistan'daki Türk abidelerini işleme çalışmaları oldukça hızlandı. Bundan birkaç yıl evvel ben oraya gittim. Fakat, gördüğüm manzara son derece üzücü idi. O havalide bulunan Moğol birlikleri Türk Abidelerini nişan talim hedefi olarak kullanıyorlardı. Can havliyle koşup mani olmaya çalıştım. Bu büyük bir trajede ve katliamdır. Kültür katliamı. Bunun önüne geçilmesi lâzım. Türkiye, Çin, Sovyet Rusya ve Moğolistan işbirliği yapıp bu âbideleri korumalı, veya milletlerarası bir heyet korumaya almalıdır. Sözlerimi Türk yazıtlarından şu satırlarla bitirmek istiyorum :

Tonyukuk : Tün Udumadım
Kündüz Ulurmadım
Kara terimi töktüm
Kızıl kanımı sügürttüm
TÜRK BUDUNU ÜÇÜN

Bu sözlerden sonra Olcas Süleymanov'a iki soru yönelttim. a) Biz Türk hükümetini Orhun Abidelerinin korunması hususunda ikaz edip sıkıştırıyoruz, ama şu ânâ kadar meslektaşlarımızın bu gayretleri bir netice vermedi. Siz, Sovyetler Birliğinin bir Cumhuriyeti olarak, yâni Kazakistan Cumhuriyeti olarak Moğolistan Hükümetine müracaat edip bu Yazıtların muhafazası için ricada bulunamaz mısınız?

Süleymanov, şu cevabı verdi : Biz halihazırda böyle bir müracaatı yaptık, fakat bir netice alamadık. Biz burada bütün taraflar müşterek hareket etmeliyiz, gayretlerimizi birleştirmeliyiz, Türk Sovyet, Çin ve Moğolistan Hükümetlerini harekete geçirmeliyiz, bu kültür abidesini muhafaza etmeliyiz.

İkinci sorum ise, şu idi : Kazak Türkleri, 1930'larda 1 milyon kayıp vermişlerdi. Sovyet makamları resmi veya gayri resmi bu insanların akibeti hakkında hiçbir açıklamada bulunmadı. Şimdi diyorsunuz ki, bu hususta çalışmalara izin verildi, peki, Sovyet kaynakları size istediğiniz bütün vesikaları verecekler mi, yoksa görmeniz gereken vesikaları verip de sizleri suspus mu edecekler? Yâni, objektif bir araştırma şansımız var mı? Gerçekleri öğrenebilecek miyiz?

Süleymanov bu soruma biraz sıkılır gibi oldu. Ama, yine de şu cevabı verdi. Tarihçilerimiz bu mesele hakkında çalışmaya başladılar. Keşnedilerine bazı vesikalar veriliyor. Ümid ederim, tarihçilerin görmek istedikleri bütün vesikaları verirler. Gerçekleri saklamak kimseye fayda getirmez, dedi.

Benim, Süleymanov ile yaptığım bu sorulu cevaplı konuşma bittikten sonra, Michael Rywkin ile Marie Broxup (Bennigsen'in kızı) Olcas Süleymanov'a kitabelerin korunması ile ilgili bir muhtıra yazmasını istediler. Süleymanov'un bunu kabul etmesinden sonra oturuma ara verildi. Süleymanov'un Rusça olarak hazırladığı muhtırayı, Rywkin ile Broxup İngilizceye çevirdiler. Bu muhtıra biraz daha geliştirilerek Kongrenin ve ilim adamlarının isteği olarak ilgili hükümetlere gönderilmesine karar verildi. Bu kararın Türkçe özeti şöyle idi :

ÜNESCO, Moğolistan, Türk, Sovyet ve Çin Hükümetlerine :

Türk tarihinin ve kültürünün önemli kaynaklarından biri olan Orhun (Göktürk) Abideleri bugün Moğolistan'da tabiatın insafına terk edilmiş bulunmaktadır. Tarihi önemi büyük olan bu kültür abideleri son derece yıpranmış bulunmaktadır. Ayrıca, abideler bâzi kişiler tarafından da tahrip edilmektedir (Moğol askerleri abideleri askeri atışlarda hedef olarak kullanmakta ve taşları yıpratmaktadır). Bu tip hareketlerin en kısa zamanda durdurulması gerekmekte ve pek çok milleti ve bu arada insanlığı ilgilendiren bu kültür abidelerinin korunması ve emniyeti için gereken tedbirlerin bir an evvel alınması gerekmektedir. Bu hususta gerekli teşebbüsün UNESCO tarafından ilgili ülkelerin hükümetleri nezdinde yapılmasına oybirliği ile kongremizin karar verdiğini bildirir ve ge-

rekenin yapılmasını saygı ile arz ederim. Kongre üyeleri ve ACAS Cemiyeti adına Prof. K. Karpat. İlişkide ek olarak da verilen bu muhtıra yazısının tamamı ve imzaları havi asıl nüshası ortaya çıkınca konferansa katılan bütün üyeler, özellikle bizler çok sevindik. Bu sevenlerin başında da kitabeler uzmanı dostum Osman Sertkaya geliyordu. O'nun ve Süleymanov'un gayretleri olmasaydı böyle bir muhtıra hazırlatmamız mümkün değildi.

Bu arada, İstanbul'dan bu konferansı tebliğ ile iştirak eden kıymetli meslektaşlarımın tebliğleri hakkında da bilgi vermek isterim. *Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Okutmanlarından Mahmud Kaşgarlı, (Modern Uyghur Edebiyatındaki Gelişmeler) «Developments in Modern Uyghur Literature»* konusunda verdiği tebliğ büyük alâka görmüştür. Kendisi bizzat Doğu Türkistan'da yetiştiği için meselelere vakıf olan Kaşgarlı'nın söyledikleri ve verdiği örnekler dinleyenleri memnun etmiş ve alkışlarla karşılanmıştır.

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinden Doç. Dr. Nadir Devlet'in (Kırım Tatarlarının Milli Mücadelesi ve Bugünkü Kültürel hayatı «Contemporary Cultural Life and National Struggle of Crimean Tatars», hakkında verdiği tebliğini diğer oturumun yapıldığı salonda olduğum için dinleme fırsatı bulamadım. Ama meslektaşımın, Kırım Türklerinin II. Dünya Harbi'nden sonra uğradıkları haksız sürgün hayatının bütün acı gerçeklerini dile getirdiğini, sürgüne gönderildikleri Sibiry'a eteklerinde kendi kültürlerini koruma savaşını nasıl yürüttüklerini izah ettiğini duydum.

Bendenizin verdiği tebliğ bu sefer ekonomik ve ticari hayatla ilgili idi. Benim (Doç. Dr. Mehmet Saray) «XIX. asırda Türkmenlerde Ticaret hayatı» (The Turkmen Commerce and Trade in the XIXth Century) hakkında verdiğim tebliğ, Orta Asya'nın ticari ve iktisadi dünyası üzerinde çalışan meslektaşlar tarafından ilgiyle dinlendi. Türkmenlerin, Orta Asya ticaretindeki yerlerini, ticari hayatlarının siyasi gelişmelere bağlı olarak nasıl değiştiğini, İranlı ve özellikle Rus tüccarlarının hileli tutumları karşısında nasıl yılmadan mücadele ettiklerini, kardeş Azeri tüccarları ile Hazar Denzinde Gazyağı ticaretinde nasıl rekabet ettiklerini örnekleriyle ve vesikaları ile izah ettim.

Bu arada, Sovyetlerin izni ile bu konferansa katılan 12 kişilik Türk'ün (2'si Kazanlı, 6'sı Azeri, 1 Özbek 1 Kazak, 1 Tacik ve 1 Da-

ğıstanlı) verdiği tebliğler umumi san'at, edebiyat ve kültür konuları idi. Hepsi de birbirinden güzel bir şekilde tebliğlerini verdiler ve büyük takdir topladılar. Bu kıymetli meslektaşlarımın verdikleri tebliğleri ve adlarını aşağıda bir liste olarak veriyorum :

1 — About Possible Parentage of Some Indian Languages of America with Altaic Languages, Abrar Gibadullawich Karimullin (Academi of Science, Kazan, USSR).

2 — From Folklore to Written Literature : Karachay-Balkhar Materials, Karaeva Asiyat Ismailovna Cerkessk, USSR).

3 — Traditions of Free Thought in the Folklore of the Soviet Middle Asian Peoples, Casum Mamedoğlu Kerimov (Oriental Inst. of Moscow, USSR).

4 — Nomads and Settled Population of the Middle East in the post-Mongolian Times : Controdition and Co-Operation, Oktay Efendiyev (Oriental Inst., of Moscow, USSR).

5 — Concerning Ethnical Processes in Azerbaijan : Historical Aspect, Rauf Huseinov (Inst. of History, Baku, USSR).

6 — Succession of National Tradition in Modern Daily Round of Azerbaijan, Hasan A. Guliev (Inst. of History, Baku, USSR).

7 — The Modern Ethnical Processes in Azerbaijan SSR : The Small Ethnical Groups, Arif A. Abbasov (Inst. of History, Baku, USSR).

8. — Enlightenment among the Tatars of the Volga and Ural Regions in its Relation to the Social Thought of the Peoples of Central Asia, Y. G. Abdullin (Academy of Science, Kazan, USSR).

9 — The Creation of Social, Economic Pre-requisites to involve women of Uzbekistan in Social Production : Experiences and Problems, R. A. Ibadullaeva (Inst., of History, Tashkent, USSR).

10 — Tajikistan in the System of Ancient Cultures of Central Asia, Akhor Mukhtarov (Tadjik Academy of Science, USSR).

11 — The Centers of Art and Trade in Central Asia (Samarkand and Bukhara) : Relations With the Other Regions (XVI c), Roziia Galievna Mukminova (Inst., of History, Tashkent, USSR).

12 — Ethnological Study of Kitab-ı Dedem Korkut, Eldar Nazmazov (Inst. of History, Baku, USSR).